

Л. Якубова

**ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ
ЕТНІЧНИХ МЕНШИН УСРР**

Як засвідчує аналіз історіографії проблеми, фактографічне опрацювання історії етнічних меншин і міжнаціональних відносин значно випереджає теоретичну й узагальнюючу працю. Важливість теоретичного опрацювання проблематики не викликає сумнівів, оскільки теоретична праця, як найважливіша складова розвитку історичної науки і теорія, як система особливого типу знань, отриманих внаслідок дослідження конкретного предмету, характеризують плідність багаторічної діяльності науковців. Теорія, за визначенням Г.Алексєєвої, є не лише підсумком певних дослідницьких процедур, але й формою організації наукового знання, вищою формою вираження наукових знань.¹

Опрацювання історії етнічних меншин має здійснюватися в контексті теоретичного переосмислення історії міжвоєнного періоду взагалі, проблем українізації, зокрема.

У книзі "Українізація" 1920 – 30-х років: передумови, здобутки, уроки", підсумовано результати багаторічної дослідницької праці В.М. Даниленка, Я.В. Верменич, П.М. Бондарчук, Л.В. Гриневич, О.О. Ковальчук, В.В. Масненко та В.М. Чумак. Звертаючи увагу на досить широкий діапазон думок науковців щодо проблеми, авторський колектив монографії схильний пояснювати його методологічною нерозробленістю теми про коренізацію 20 – 30-х років.² Методологічна криза, яка стала прикметною ознакою історичних праць періоду незалежності, звичайно досить суттєво впливає на осмислення феномену коренізації. Проте вирішальну роль у поляризації наукових уявлень справляє не вона, а зміна державної історичної парадигми, багатополлярність політичного мислення і, як наслідок, одночасне практикування в науковому просторі множини історико-політичних доктрин, які прийшли на зміну колись єдиній радянській історичній доктрині. Радянська концепція, що являла собою трансформовану відповідно до комуністичної доктрини російську імперську концепцію етнодержавотворення, в цілому мала класовий характер, але в часі виявляла все більш виразну тенденцію до виокремлення та глорифікації російського складника.

Зміна теоретико-методологічної парадигми у суспільних науках загалом та в історичній, зокрема, обумовила трансформації концепції етнонаціонального та етнодержавного розвитку України. Процес цей, незважаючи на зміцнення суверенітету України, принаймні, в суспільних дисциплінах не можна визнати завершеним.

Пострадянська парадигма в українській історичній науці не є монолітною і включає декілька версій:

- власне, пострадянську, як модифікований варіант концепції історично затвердженої спільності історичного шляху східнослов'янських народів на теренах їхнього етнічного ареалу, що включає Росію, Білорусь і Україну;
- еkleктичну, з доволі невиразними та ситуативними ознаками класифікації та систематизації фактичного матеріалу (найчастіше практикується в регіональних дослідженнях);
- україноцентричну, представлену в низці теоретико-методологічних праць, приміром, у роботі "Етнос. Нація. Держава: Україна у контексті світового етнодержавницького досвіду" (К., 2000). Остання робить акцент на "... процес українського етнодержавотворення в його історико-національних проявах". Особливість парадигми полягає в тому, що вона розглядає державність "... як політичний вимір життєдіяльності етносу, що, в свою чергу, трансформується в націю". Між іншим у ній заявлено, що "... Україна є чи не винятком, адже саме в ній відбувся моноетнічний процес утворення нації, тобто – українська нація, на відміну від багатьох європейських країн, стала результатом розвитку одного етносу – українського"³;
- окремі дослідники намагаються розглядати історію українського народу в контексті світової історії;
- офіційною стала "державницька парадигма з виразним національним аспектом". Держава нею розглядається як найважливіша форма реалізації самовизначення народу, його суверенітету. На думку Л.Нагорної, у поверненні до джерел, відновленні престижу національних цінностей, утвердженні національної державності вбачаються шляхи оздоровлення суспільства, його згуртування, запорука швидкого входження у європейську сім'ю народів.⁴ Затвердження офіційної історичної парадигми є величезним стимулом для розвитку суспільних наук, зокрема, історії, оскільки її розробка вимагає належного теоретичного опрацювання й обґрунтування національної ідеї, чіткого окреслення понять нації, націоналізму, національних меншин тощо;
- прикметним явищем останніх років є перехід низки дослідників на позиції етноцентризму, який до того ж має виразні орієнтації і теоретико-методологічну залежність від закордонних наукових центрів. Найбільш наочно це проявляється в працях з історії єврейської громади, які трактують історію меншини 20 – 30-х рр., виходячи з ідейних засад сіонізму як державної доктрини Ізраїлю;

-
-
- доволі цікавими уявляються пошуки окремих науковців у напрямку створення якісно нових, зокрема, екзистенційних концепцій етногенезу, виходячи з пріоритетності суб'єктності життєдіяльності етносів⁵.

Суспільствознавці краще за інших розуміють, що розбудова нової держави і відповідного їй суспільного організму вимагає певної ідеологічної основи (частиною якої є державна історична парадигма), спроможної зцементувати багатополярне суспільство, піднести окремі його складові над корпоративними інтересами і цінностями заради спільної мети. Попри всю бажаність для національно-демократичних сил виокремити в якості вісі сучасного українського державотворення українську національну ідею (з огляду на чисельне переважання українців), скоріше за все в ближчому майбутньому внаслідок гостроти соціально-економічних проблем вона не зможе виконувати цю функцію. Не можливе це й через те, що етнічні (національні) меншини, які поруч з українцями впродовж принаймні 60 років новітньої історії існували в режимі "стиснутої пружини", емоційно неспроможні поступитися власними суспільно-політичними амбіціями.

В цій ситуації досвід 20 – 30-х рр. є неоціненною скарбницею етнополітичної теорії та практики. В наші дні відбувається розбудова новітньої багатонаціональної держави, що складається з нащадків тих самих етносів на пострадянському просторі, який успадкував більшість ознак Російської імперії.

Комплекс проблем та історичних явищ, які потрапляють у поле зору при дослідженні теми, охоплює наступні прикладні теоретичні проблеми:

- особливості і засадничі основи етнополітики як такої, причини і наслідки її змін у 1923/24, 1933/34 рр.;
- доктринальні засади політики коренізації та їхня трансформація в УСРР;
- місце концепції коренізації в системних перетвореннях більшовиків, дієвість і перспективні наслідки політики, її змістовне наповнення;
- українізація і коренізація стосовно етнічних меншин: аспекти соціальної та етнокультурної взаємодії;
- динаміка факторів етнічної консолідації та особливості участі етнічних громад у структуруванні української нації протягом політики коренізації;
- модернізація етнічних громад у її радянському варіанті: соціальні та етнокультурні наслідки;

- рефлексії етнічних громад на комплекс заходів радянського уряду 20 – першої половини 30-х рр. і результати державного впливу в їхньому середовищі.

Крім того, комплексне вивчення становища етнічних громад у 20 – на початку 30-х рр. знаходить безпосередній вихід на загальні теоретичні проблеми: розвитку національно-демократичного руху в Україні; становлення тоталітаризму та застосування масових політичних репресій, як його безпосереднього прояву; проблеми етногенезу та історичних перспектив етнокультурного розвитку, проблеми соціально-економічної та культурної модернізації тощо.

Спільною хвилюючою низкою дослідницьких праць останнього десятиліття є тотальне захоплення науковців демократією як такою. Вважається, що демократія сама по собі спроможна забезпечити захист прав меншості в державі. Низка дослідників заплуталася в нетрях політологічних визначень і концепцій, що заважає їм віднайти опору у визначенні становища етнічних меншин під час політики коренізації. Очевидно, що складність полягає у внутрішній суперечливості цього історичного періоду, химерному переплетінні окремих атрибутів демократії з кричущими виразками диктатури, що унеможливають однозначність висновків. Внаслідок цього перевага віддається групуванню фактів відповідно до концепції поступової еволюції радянської політичної системи в бік тоталітаризму. Характерними стали вислови на кшталт: “Елементи демократичних початків, що існували, у системі радянської влади виявилися не в змозі протистояти становленню адміністративно-командної системи і утвердженню методів її функціонування”.⁶ Не лише вони свідчать, що частина науковців всерйоз забула про зміст ленінської концепції “диктатури пролетаріату” і мало переймається з’ясуванням особливостей її запровадження в УСРР. Звичайним стало змішування політологічних та історичних термінів, екстраполяція ознак сучасних демократій на ґрунт першої половини ХХ століття. Отже, визначення співвідношення термінів “демократія”, “тоталітаризм”, “унітаризм”, “диктатура” та взаємодії об’єктивних історичних процесів і явищ, які вони позначають, у політичній історії УСРР міжвоєнного періоду залишається напрямком пріоритетних інтересів дослідників на найближчі роки.

Без сумніву, слід розібратися в термінологічній плутанині і чітко окреслити понятійний апарат для дослідження суспільно-політичного життя етнічних меншин під час політики коренізації. В зв’язку з цим наведемо визначення окремих термінів, найчастіше використовуваних істориками при дослідженні політичної історії УСРР міжвоєнного періоду. *Демократія* – це форма державно-політичного влаштування

суспільства, основана на визнанні народу джерелом влади, на принципах рівноправності та відсутності станових привілеїв. *Тоталітаризм* – одна з форм, яка характеризується цілковитим контролем держави над всім життям суспільства, одержавленням легальних організацій, не обмеженим законом повноваженнями властей, фактично ліквідацією конституційних прав і свобод, мілітаризацією суспільного життя, репресіями стосовно опозиції та інакомислячих⁷. “Унітарною є цілісна, єдина держава, частини якої є тільки адміністративно-територіальними підрозділами (областями, районами, департаментами тощо). За умов унітаризму існує єдина для всієї держави система права, стереотипна схема організації й підпорядкування органів влади, єдина конституція, спільна центральна влада, “урядова вертикаль”⁸. За іншими ознаками унітарна держава може бути централізованою чи децентралізованою, демократичною чи авторитарною тощо.

Важливо, що названі поняття не виключають одночасне існування відповідних історичних явищ, а характеризують особливості державного і суспільного організму в різних галузях їхнього функціонування. Перше визначає основоположний принцип організації суспільства, яке не є тотожним державі, формування інститутів влади та законодавчої бази їхнього існування. Друге характеризує метод дії державної влади, владарювання. Третє визначає одну з існуючих на сьогоднішній день у світовій практиці форму організації державного, а подекуди й національно-державного устрою.

Довільне змішування названих понять останнім часом привело до формування певної ідеологічної матриці, в рамках якої, за влучним спостереженням П. Надолішнього, “...федералізм розглядається як синонім демократизму, а унітаризм кваліфікується як тоталітаризм в національному питанні. Іншими словами, нібито унітарний державний устрій несумісний з демократичним суспільством”⁹. Важливо, що рівень співвідношення відповідних державницьких та суспільно-політичних характеристик не можливий без аналізу відповідної правової основи держави. Спробуємо охарактеризувати співвідношення названих понять та їхню вагу в політичній історії УСРР на прикладі етнічних меншин.

Конституція УСРР 1929 р. єдина з вищих законів радянської України не лише проголошувала принцип рівноправності громадян незалежно від національного походження, а й закріплювала можливість створення національними меншинами адміністративно-територіальних одиниць. У Ст.19 вказувалося: “Для найбільшого забезпечення інтересів національних меншостей, що становлять в тій чи іншій місцевості компакту більшість людности, можуть утворюватися за постановами

вищих органів влади Республіки окремі національні адміністративно-територіальні одиниці, з забезпеченням права національностям, що становлять національні меншості в цих місцевостях”.¹⁰ Втім, ми б переоцінювали вагу наданих названою статтею можливостей, зважаючи на те, що демократія УСРР суттєво відрізнялася від її сучасних версій. Зокрема, визнаючи народ джерелом влади, Конституція “керуючись інтересами трудящих... [позбавляла] окремих осіб та окремі групи прав, що вони ними користуються на шкоду інтересам соціалістичної революції”. (Ст. 17) Конституція гарантувала рівність перед законом і забезпечення політичних прав виключно трудящих мас, цілковито заперечуючи політичні права експлуататорських класів. (Ст. 5) Запровадження принципів обов’язковості виконання постанов і розпоряджень наркоматів та відповідних їм центральних установ УСРР місцевими виконкомом (Ст. 65), жорсткої ієрархічності виконавчих органів влади (Ст. 63) та суттєві обмеження виборчих прав (Ст. 66,67,68) надавали радянській демократії 20 – 30-х рр. кастового характеру, позбавляючи політичних прав широкі верстви етнічних меншин. У різні часи, відповідно до загострення політичної ситуації в республіці, частка позбавленців у їхньому середовищі сягала 50 і більше %. Отже, питання легітимності радянської влади та дискутування проблеми підтримки її заходів з боку етнічних меншин залишається наріжним у визначенні реального становища етнічних меншин у політичній системі УСРР. Найбільш складним є з’ясування обставин затвердження радянської політичної системи та державності за обставин досить широкого відсторонення людної країни від політичного життя, а також виявлення реальної політичної позиції позбавленої політичних прав частки населення до заходів радянської влади, способів і форм її волевиявлення в умовах радянської України. Розкриття динаміки політичної боротьби радянської державності та політичної системи зі своєю опозицією залишається основоположним у визначенні характеру етнополітичних процесів в УСРР, дослідженні особливостей політичного життя етнічних меншин та їхнього місця в українській радянській державі.

Воно, в свою чергу, неможливе без визначення категорії “етнічна (національна) меншина”. Виникнення етнічних меншин становить такий само природний процес як і виникнення націй, оскільки територія розселення етносів, як правило, не виключається природним ареалом, вони мають свою діаспору, що виникла як внаслідок територіального розмежування країн, порубіжні території яких мали змішане населення, так і внаслідок розселення етносів світом. “Групи етносу, що зберігають його якісні ознаки – мову, культуру, релігію, відчуття

тотожності з ним на іноетнічних територіях і становлять меншість по відношенню до корінного етносу, називають етнічними меншинами.”¹¹

Термін “національна меншина” місткіший за термін “етнічна меншина”. Вона включає тільки осіб, які мають громадянство країни, і за визначенням не відіграють провідної ролі в суспільстві, що обумовлює відстоювання політичних прав і забезпечення відповідного юридичного захисту. Національна меншина поступається чисельністю іншим етнічним групам, але має достатньо сил для впливу на політичне життя регіонів проживання і країни в цілому. Прагнучи зберегти етнічну ідентичність, національна меншина створює спеціальні інституції, національні культурні центри, освітні установи, засоби масової інформації та ін. Приналежність до національної меншини визначається суб’єктивно і не вимагає зворотного визнання етнічної групи, на відміну від приналежності до етнічної групи, яка є об’єктивною і визначається генетично. Формування національної меншини супроводжується етапом етнічного відродження (створенням національних культурних товариств, освітніх центрів, відновленням історичної пам’яті); так званою мобілізацією етнічної групи, тобто переходом від елементарного задоволення мовних, культурних, релігійних потреб до організованого захисту соціально-економічних інтересів меншини. Далі відбувається “політизація етнічності” через висунення політичних вимог, розробку політичних програм, створення відповідних політичних партій.

Становище етнічних меншин у країні та її історії визначається перш за все типом держави. Визначення принципів етнодержавотворення стало важким випробуванням для більшовицької доктрини впродовж 1917 - 1921 рр. Саме “пластична національна політика”¹² стала основою вирішальних перемог більшовизму в національних республіках. Отож, з’ясування основ етнополітичного курсу більшовиків становить важливу частину дослідження історії більшовизму як такого.

За визначенням сучасних дослідників, етнополітика становить комплекс заходів, які визначають функціонування державного організму у сфері міжнаціональних стосунків певного етнополітичного організму, який включає етнічну більшість (становить основу державності), етнічні меншини (окремі структурні елементи) та діаспору етнічної більшості.

Більшовицька етнополітика в УСРР спромоглася збочити національно-демократичний рух зі шляху конституювання політичної нації. Акцент національно-державного будівництва був зроблений на національно-територіальній автономії, а не на політичному самовизначенні. До того ж етноси СРСР були не суб’єктом політичних процесів, а лише об’єктом державного впливу.

Більшовицька концепція державного будівництва на базі диктатури пролетаріату виходила за рамки національно-державного будівництва, оскільки її метою було затвердження всесвітнього комуністичного ладу, який мав підвестися над національними інтересами і національними державними кордонами. Рушійною силою процесу мала стати ідеологія інтернаціоналізму – світогляду, в якому класові інтереси пролетаріату ставилися над національними. Програмні матеріали партії стверджували, що кращою формою реалізації поставленого завдання могла стати єдина централізована держава, вони ж не приховували своєї ворожості до ідеї національної держави і вважали останню шкідливою розвитку революційного пролетарського руху. Вважалося, що централізація стане запорукою здійснення найважливіших загальнодержавних революційних перетворень і забезпечуватиме вирішення проблем економічного, політичного і духовного розвитку. Принципи побудови пролетарської державності, власне, були скопійовані з практики партійного будівництва, що в часі забезпечило нерозривне зростання державного і партійного організмів.

У зв'язку з зазначеним вище центральне місце посідає з'ясування теоретичних аспектів так званої політики коренізації. Визначення місця коренізації в комуністичній доктрині залишається актуальною науковою проблемою. Сукупність поглядів і зауважень, висловлених упродовж 20 – 30-х рр. провідними партійними функціонерами з її приводу, важко назвати теорією, оскільки діапазон їхнього осягнення проблеми досить широкий. Як слушно зауважує Г. Алексєєва, певна концептуальна поліфонічність, "погляди К.Маркса, ленінські новації (про перемогу революції в одній країні) і особлива позиція Троцького (теорія перманентної революції) давали широкі можливості для різних тлумачень питань революції в минулому, сучасності, майбутньому".¹³ Це повною мірою стосувалося трактування коренізації як окремими республіканськими урядами, так і в суспільно-політичному житті загалом. Власне партійна позиція, закарбована в матеріалах партійних з'їздів і конференцій, була доволі пунктирною.

Започаткування коренізації стало вимушеним тактичним відступом від теорії марксизму, завданням якого було збереження територіальної цілісності Країни Рад. З її допомогою союзне керівництво, з одного боку, забезпечило собі певний перепочинок для перегрупування сил за рахунок зменшення відцентрових політичних процесів; а, з іншого, більш ґрунтовно економічно, соціально, політично й культурно підготувало перехід багатонаціональної країни до соціалізму. Теоретичні розробки стосовно побудови соціалізму в технічно й соціально незрілій (у викладенні В.І. Леніна – відсталій) країні були на той час доволі

заплутаними й сумнівними. Перші роки урядування більшовиків показали, що багатоукладна, економічно нерівномірна, неоднорідна в соціальному та культурному відношенні країна надзвичайно складна в керуванні.

Протягом непу, який розглядався як поступка дрібнобуржуазній селянській стихії, більшовики планували “дотягти” країну до такого рівня розвитку виробничих сил і відносин, який би дозволив безболісно запровадити в країні соціалізм. Прагнення соціально-економічної і культурної модернізації наскрізь просякало політичне життя на постімперських просторах, воно становило вісь політичних програм більшості політичних сил, в тому числі і національно-демократичних. За винятком правих сил ідея виведення Росії на “магістральний шлях світового розвитку” була програмною вимогою політичних партій. Більшовики схрестили ідею модернізації з комуністичною теорією. Створена ними “радянська виробничо-владна конструкція мала унікальний мобілізаційний потенціал”.¹⁴ З теоретичної точки зору подолання соціально-економічної, технічної і культурної відсталості постімперських територій від розвинених країн Європи та США (яке мало відбутися в перехідний період) було основою узгодження ленінського плану соціалістичного будівництва з марксистською теорією. Названій меті слугував пакет розроблених вищим партійним керівництвом соціально-економічних, політичних і культурних заходів, які мали, впливаючи з різних сторін на суспільство, забезпечити його прискорене “дозрівання”. Їй же була підпорядкована й політика коренізації, що повинна була забезпечити популяризацію основних соціально-економічних заходів уряду в середовищі етнічних складових країни, а з часом – і запровадження цих заходів руками їхніх представників. Процес проникнення, вростання більшовицької ідеології та практики в національне середовище отримав назву “радянська націоналізація національних меншин”. З часом політика коренізації мала забезпечити широку й цілковиту підтримку радянської влади з боку всіх етносів СРСР. У союзному масштабі коренізація розглядалася не як самостійна соціально-культурна програма, а як інструмент запровадження в життя інших більш важливих соціально-економічних програм.

Реальне життя внесло певні, доволі цікаві, зміни в теоретичні міркування більшовицьких лідерів. Історія запровадження коренізації в УСРР засвідчує, що захід, який розглядався як допоміжний, у місцевих умовах перетворився на самодостатню програму, що посіла власне місце в історії, розвивалася й поглиблювалася протягом 1923 – 1933 рр. теоретично, соціально й культурно. Коренізація, як напрямок суспільно-політичної діяльності правлячої партії, стала частиною

цілісної системи соціально-економічних, суспільно-політичних і культурних перетворень (реформаторського і революційного характеру), засобом і шляхом докорінної перебудови основ існування і відтворення суспільства, яке перебувало на шляху цивілізаційного переходу.

На початку 20-х рр. В.І.Ленін спромігся дати лише поштовх політичному думанню в напрямку націоналізації соціалістичного революційного руху. Допоки більшовики чекали всесвітньої революції, вони не вважали за потрібне розвивати політичну теорію в цьому напрямку. Затухання революційної ситуації в Західній Європі в сукупності з системною кризою і голодом 1921 – 1922 рр., поставили їх перед необхідністю деталізації практичних кроків у регулюванні сфери міжнаціональних взаємин на час перехідного періоду, який, нагадаємо, на початку 20-х рр. розглядався як підготовчий етап всесвітньої революції. Очікування всесвітньої революції почали розвіюватися ще до середини 20-х рр., а наприкінці 20-х рр. кістяк політичного думання формували вже уявлення про Росію, як колиску всесвітньої революції, цивілізаційну роль останньої. Загроза розповзання фашизму, затвердження тоталітарних режимів у Західній Європі, боротьба політичних доктрин у великій європейській політиці, загроза зовнішнього вторгнення прискорили тоталітаризацію політичного життя СРСР. Практика побудови соціалізму в СРСР проявляла мало спільного з марксистською теорією. Комунізм в трактуванні низки більшовицьких функціонерів “означав тільки одне: ліквідацію приватної власності на засоби виробництва”.¹⁵ Здійснення суцільної колективізації показало, що величезна частка більшовиків вищого ешелону примітизувала концепцію комунізму, звівши її до певної суми соціально-політичних і культурних заходів, пристосованих до технічно і культурно відсталої країни. Відповідні процеси відбувалися в галузі етнополітичного регулювання. З середини 30-х рр. більшовицький провід перейшов до відвертого політичного терору по відношенню до найменш “радянізованих” етнічних громад.

Середина 30-х рр. стала часом протиприродного поєднання коренізації, масових політичних репресій і депортацій етнічних громад, які підносилися як вінець ленінської національної політики. Проблема визрівання тоталітаризму та терору, як знаряддя його запровадження, виразно простежується на прикладі етнічних громад, зокрема, в зв'язку з неприглядними успіхами радянської націоналізації в середовищі окремих громад. Мало хто сьогодні розглядає терор як ірраціональний акт тоталітарного режиму, параною диктатора. Терор в очах його виконавців мав конструктивний зміст. Він походив з модерністських ідеологій та практик, пов'язаних з втручанням держави у приватне життя не лише окремих

людей, а й цілих народів. Терор здійснювався бюрократичними методами соціального планування, спрямованими на подолання відсталості і створення нового типу цивілізації.

Не останню роль у зміні акцентів більшовицької доктрини відіграла боротьба союзного центру за опанування і підкорення республіканських субцентрів політичного думання та дії. Епохальність змін сутнісних ознак буття, які здійснилися протягом 20-х – першої половини 30-х рр. в СРСР і світі, визначила зміну політичних акцентів у практиці коренізації, що ж до її проявів у часі слід відзначити наступне. - В історичній перспективі коренізація виглядає як хвилеподібний процес, який то посилювався, то втрачав свою актуальність відповідно до гостроти соціально-економічних і політичних проблем. Коренізація запроваджувалася непослідовно, адже весь час залежала від політичної кон'юнктури. Особливістю коренізації була теоретична невідповідність ленінському вченню з національного питання, виробленому в 1913 – 1917 рр. Напередодні створення СРСР В.І.Ленін висловив декілька суттєвих зауважень щодо необхідності змін у практиці національної політики, втім, надалі думання в цьому напрямку не розвивалося, - у верхівці ВКП(б) не знайшлося теоретика з хистом В.І.Леніна, який би зміг розвинути ленінські тези до рівня політичної теорії.

При проголошенні (це видно з матеріалів XII з'їзду ВКП(б)) концепція коренізації мала виразні соціально-економічні і суспільно-політичні акценти, але з часом (після зламу 1929 – 1930 рр.) звелася до адміністративної і культурницької роботи.

Українізація, як республіканська версія коренізація, стала винятковим історичним явищем. Яким би чином не оцінювали її дослідники, вона визначила специфічне “українське обличчя” спроби побудови соціалізму. Вирішальну роль у формуванні сутнісних ознак коренізації відіграла та обставина, що більшовикам врешті вдалося очолити український рух. Причому на його чолі стала бюрократична верства, яка спотворила її і, пристосувавши до власних потреб, використала як знаряддя кадрової політики. Суспільство ж у цілому виявилось не спроможним розвивати ідею ані теоретично, ані практично.

Внаслідок дії зазначених вище факторів концепція коренізації набула ситуативного характеру і на різних етапах свого запровадження проявлялася як:

- засіб політичного миротворення (з цього приводу найбільш точно висловився Е.Квірінг¹⁶);
- компроміс ідеологій, який дозволив більшовикам на першому етапі значно послабити табір політичних опонентів за рахунок національно-демократичних сил;

- засіб і форма націоналізації більшовизму;
- засіб і шлях соціалістичного будівництва на певному етнічному ґрунті (концепції М.Скрипника і О.Щумського);
- знаряддя політичної боротьби (Й. Сталін);
- мета етнокультурного розвитку українства (М.Грушевський);
- шлях національно-культурного відродження;
- метод гармонізації міжнаціональних стосунків у СРСР.

На різних етапах вага названих складових та їхнє співвідношення суттєво змінювалися, змінювалася також впливовість апологетів коренізації, причому в часі визначальною стала тенденція до вихолощення життєвого сенсу політики, її формалізації та спрощення.

Полярність оцінок істориків з проблематики пояснюється тим, що вони фокусуються переважно на одному чи декількох аспектах цього історичного явища в той час, як воно пронизувало наскрізь усю життєдіяльність суспільства в її соціально-економічній, політичній і культурній царинах. Отож робота по визначенню її сутнісних наслідків у ньому вимагає системного підходу.

Зокрема, досі не дослідженою залишається проблема соціально-економічної складової коренізації та наслідків її запровадження в національному середовищі. Досить цікавим з наукової точки зору є втілення концепції коренізації в практиці національно-державного будівництва та її вплив на процеси державотворення в УСРР.

Не з'ясованим залишається питання впливу виокремлення національних адміністративно-територіальних одиниць на стабільність адміністративно-територіальної структури УСРР: – Важливо, що національні райони були визначені, а не самовизначилися. Хоча на думку сучасних дослідників, “нікого не можна “визначити” до тих пір, поки та чи інша територія в ході свого розвитку не самовизначиться настільки, що можна буде з впевненістю сказати, що ця одиниця є дійсно самобутньою, своєрідною і обмеженою відповідними географічними кордонами”.¹⁷ Втім на етапі побудови соціалізму не йшлося про поступове визрівання певних історичних явищ – більшовики моделювали й стимулювали низку соціально-економічних і політичних процесів, метою яких була прискорена модернізація при збереженні власної політичної влади.

Історія національних адміністративно-територіальних одиниць, що тривалий час підносилася як вищий прояв демократичності радянської державності, була неоднозначною і суперечливою. В багатотисячній історіографії з проблем історії етнічних меншин міжвоєнного періоду це питання висвітлюється вкрай смутно. В першій половині 90-х рр. історики кваліфікували національні адміністративно-

територіальні утворення не інакше як низові ланки національно-територіальної автономії. О.В. Вдовін свого часу саме в скасуванні національних рад і районів намагався віднайти коріння глибоких міжетнічних суперечностей, що привели до розвалу СРСР. Він, зокрема, писав, "... що ліквідація нижчих ланок національно-територіальної автономії наприкінці 30-х років не тільки не сприяла якійсь оптимізації міжнаціональних процесів у країні, навпаки, вона відкрито продемонструвала історично обмежену життєздатність створеної національно-державної системи, у якій інтереси найбільшої нації об'єктивно протиставлялись інтересам усіх інших народів, а інтереси "корінних" націй, що мали "свої" національно-територіальні утворення, не могли не вступити у конфлікт з інтересами національних меншин".¹⁸

Одним з найчастіше уживаних щодо національних рад і районів є визначення: "низові національно-адміністративні автономії". Уявлення, що національні ради і райони були низовими формами національної автономії залишається доволі широко розповсюдженим у спеціальних працях. Посилання автури на відомий вислів М.О. Скрипника так само поширене, втім дослідники настійливо зауважують, що основоположним завданням національних рад і районів було широке забезпечення розвитку етнокультурної специфіки етнічних меншин та їхнє національне відродження. Вважаємо, що розмежування реальних фактів від міфологем більшовицької пропаганди можливе лише на основі аналізу підзаконних актів, на яких ґрунтувалася діяльність названих формувань.

З моменту утворення національних рад і районів їхній правовий статус був досить чітко визначений, хоча внутрішня суперечливість політики коренізації, відсутність у тогочасній радянській правовій практиці термінів "державна мова", "національна меншина", "титульна нація" тощо, приводили до природної в таких випадках багатоваріантності визначення сутності національних рад і районів, але, що вкрай важливо, не з боку більшовицького уряду, а з боку самих етнічних меншин та зацікавлених політичних сил.

Історики цілком слушно зазначають, що постанова ВУЦВК 1.08.1923 р. стала висхідним пунктом політики коренізації в Україні, деякі з них (В. Орлянський) зауважують, що саме зміст постанови визначив необхідність створення національних адміністративно-територіальних одиниць. Втім, у самому документі не йдеться про можливість утворення етнічними меншинами власних територіальних формувань, а лише визначається порядок запровадження мов етнічних меншин у практику повсякденності існуючих радянських органів. Постанова не лише не ініціювала створення національних рад і районів, а й робила його зайвим. Згідно з нею застосування мов

етнічних меншин досить детально регламентувалося й у свою чергу мало спричинити коренізацію кадрів виконкомів усіх рівнів. Отже, справжні причини створення національних адміністративно-територіальних одиниць треба шукати деінде.

Оформлення Радянського Союзу відбувалося на тлі гострої політичної сутички поборників автономізму та федералізму. Загально-відомим є і той факт, що УСРР та інші радянські республіки, створені за етнічною ознакою, домоглися права на існування завдяки послідовності й амбітності своїх урядів. На тлі баталій, що розгорнулися на X, XI та XII з'їздах РКП(б) навколо принципів утворення СРСР, а згодом проголошення політики коренізації, ідея створення окремих адміністративно-територіальних одиниць для етнічних меншин виглядає нонсенсом. Доволі складно ув'язати потяг до безкінечного створення безлічі дрібних адміністративних формувань національного характеру (читай, подальшого дроблення СРСР) з практикою зростаючої централізації адміністративної системи, формуванням унітарної держави і одночасною відмовою значно численнішим етносам у праві створення власних територіальних одиниць у межах союзної держави.

Становлення управлінської моделі УСРР у складі СРСР відбувалося на тлі незгасаючої боротьби двох тенденцій: традиційного імперського централізму, що досить органічно вкладався на матрицю так званого демократичного централізму; і відцентрових устремлінь, що мали на меті розширення й поглиблення адміністративної незалежності республіки. Протягом 20-х років СРСР у цілому вже сформувався як унітарно-децентралізована держава. Він, на нашу думку, не був чистим типом унітарної держави, хоча центральне державне керівництво доклало безліч зусиль для цього. Одним з вирішальних чинників, який унеможливив досягнення цієї мети була визначна багатонаціональність СРСР у цілому, і УСРР, зокрема. Неймовірна строкатість етнічного складу країни, що перебувала на доіндустріальній стадії розвитку, визначала внутрішню суперечливість і складність адміністративно-територіального структурування країни.

В той час, як центр в особі В.Леніна та Й.Сталіна¹⁹ з подивом констатував надмірне захоплення місцевих радянських урядів ідеями федералізму, останні чимдалі ждали більшої самостійності. Водночас перспектива виділення низових адміністративно-територіальних одиниць етнічних меншин сприймалася місцевими керівниками як непотрібний клопіт і зрада ідеям інтернаціоналізму.

Який би зміст не вкладали етнічні громади в створення національних рад і районів, він залишався доволі чітко визначеним відповідними урядовими постановами. Оскільки політика коренізації в

СРСР запроваджувалася в особливому правовому полі без визначення дефініцій “національна меншина”, “корінний народ”, “титульна нація” та ґрунтувалася на запереченні надання якійсь мові статусу державної, то й залежні від цих основоположних етнополітичних засад похідні також не набули чіткого визначення. В урядових постановах, що супроводжували адміністративно-територіальне будівництво стосовно етнічних меншин поняття “адміністративно-територіальна одиниця з переважаючою [етнічною] людністю” та “національна адміністративно-територіальна одиниця” використовувалися як синонімічні. Цікаво, що підзаконні акти переважно оперували терміном “національні ради і райони” в той час, як постанови РНК та ВУЦВК, на основі яких створювалися конкретні адміністративно-територіальні одиниці як правило застосовували дефініцію “адміністративно-територіальна одиниця з переважаючою [етнічною] людністю”. Безумовно, терміни доволі близькі, але не синонімічні, проте радянська законодавча практика 20-х рр. досить часто хибувала недбайливим ставленням до термінології.

Виокремлення рад і районів з переважаючою людністю етнічних меншин згідно з буквою закону мало на меті запобігти защемленню прав останніх у царині використання рідної мови в контексті українізації, проте не повинне було створювати прецедент виключності того чи іншого народу. Надзвичайно важливим є усвідомлення змісту існування національних рад і районів, які від початку їхнього утворення радянська влада розглядала лише як знаряддя запровадження на місцях відповідної мовної політики (виділення Авт). Що ж до політичного змісту національних рад і районів, як органів влади місцевого рівня, вони були складовою ієрархічної будови радянської державності, що забезпечувала збереження диктатури пролетаріату шляхом позбавлення політичних прав “експлуататорських класів”. 67 стаття Конституції УСРР (1929 р.) встановлювала чисельний список осіб, які не мали права вибирати й бути обраними до органів влади, причому ст.68 зазначала, що “точне встановлення категорій громадян, позбавлених виборчих прав, провадить Всеукраїнський центральний виконавчий комітет”.²⁰ Отже, в Основному законі УСРР була закладена підоснова постійного ужорсточення виборчого законодавства відповідно до вимог поточного політичного моменту. Згідно з діючою Конституцією та іншими урядовими актами національні ради і райони не були спроможними презентувати інтереси етнічних громад загалом оскільки:

- були місцевим осередком диктатури пролетаріату, яка позбавила досить широкі соціальні верстви етнічних громад політичних прав і послідовно збільшувала частку позбавленців протягом 20-х рр.,

- довівши її до максимального рівня на початок суцільної колективізації;
- Адміністративний кодекс²¹ запроваджував принцип пріоритетності рішень вищих територіальних законодавчих і виконавчих органів влади. Окружні виконкоми мали повне право скасовувати рішення районних виконкомів і таким чином не “випускати” їх ухвали та ініціативи за межі відповідної адміністративно-територіальної одиниці;
 - пропорційний принцип представництва до вищих органів влади (1 делегат на кожні 10 тис. виборців від міських і селищних рад; 50 тис. сільських, відповідно²²) унеможлиблював презентацію етнічними меншинами власних політичних інтересів, оскільки переважна більшість їх людності була сільською;
 - національні адміністративно-територіальні одиниці не мали відмінностей у структурі своїх виконавчих органів і власних соціально-економічних і політичних завдань. Лише в Постанові 2-ї сесії ВУЦВК X скликання (12.10.1927 р.) “Про затвердження положення про районні з’їзди рад і районні виконавчі органи” були визначені специфічні завдання райвиконкомів у галузі національної політики, які полягали в сприянні розвитку української культури та українізації, культури національних меншин та ініціюванні питання про створення національних рад перед окружними виконкомами.²³

Називаючи адміністративно-територіальні утворення в місцях компактного розселення етнічних меншин національними слід пам’ятати, що то були адміністративно-територіальні одиниці з діловодством національними мовами, а не територіальні автономії певного етносу.

Важливою складовою політизації етносу є масова мобілізація під гаслами національного відродження і створення національних адміністративно-територіальних утворень. Історія 20 – 30-х років в цілому не знає прикладів таких широких етнічних процесів ані в середовищі титульного етносу УСРР, ані в середовищі етнічних меншин. Більшовицький уряд СРСР уміло деполітизував націоналістичні рухи в республіці, припинив їхнє критичне зростання на початку 30-х рр. і тим самим загальмував процес визрівання внутрішніх природних процесів формування української політичної нації. Тим самим був унеможливлений процес фактичної суверенізації України.

Історія коренізації посідає окреме місце в контексті вивчення процесів етнокультурного розвитку, створення модерних етносів та політичних націй. Зауваження, висловлені свого часу В.Павленко з приводу національно-культурної політики більшовиків 20 – першої

половини 30-х рр., є типовими для пострадянської історіографії. Вважається, що тогочасні заходи "... для збереження і розвитку болгарської мови, освіти, культури, запобігали асиміляційним впливам, певною мірою навіть консервували культурно-освітню спадщину..."²⁴ Висловлення на кшталт "досягнення у вивченні й збереженні особливостей і етнічно-побутової самобутності національних меншин були зведені нанівець у другій половині 30-х років у ході корінної зміни більшовицької політики щодо них, суть якої полягала в зміцненні радянської імперії шляхом русифікації народів, котрі увійшли до її складу"²⁵ становлять концептуальну вісь пострадянської історіографії. Стало ознакою доброго тону говорити про сплеск національної свідомості, освіти, культури етнічних меншин, всього українського народу, який згодом змила "спланована центром хвиля русифікації".²⁶

На нашу думку "сплеск національної свідомості" в той час спостерігався переважно в урядових виступах і публікаціях і був скоріше удаваним, аніж реальним. Етнічні меншини в своїй більшості насторожено і спокійно споглядали удавані битви більшовицького проводу з удаваним ворогом ("буржуазним націоналізмом") та його не менш гучні, але такі ж віртуальні перемоги над останнім. Рівень політичної мобілізації меншин протягом 20 – 30-х рр. був вкрай низьким і не відповідав надприродній активності більшовицького уряду. Громади розгублено дивилися на низку великих і малих проектів уряду, який згори привносив типові для всієї країни складові удаваного соціально-економічного і культурного прогресу. В цьому процесі власне від громад нічого не залежало, жодна з урядових програм не була усвідомлена громадами, виношена в надрах власної етнічної свідомості. Тому і наслідки їх були досить суперечливими.

Аналіз наслідків національно-культурної політики більшовиків упродовж політики коренізації становить певну проблему і для закордонних науковців. Зокрема, проф. Гарвардського університету Т. Мартін основною метою радянської національної політики назвав не придушення націй, а культивування національних цінностей задля їхнього синтезу з новими, радянськими цінностями та боротьби з етнічним націоналізмом на цій основі.

Результати довгострокового впливу більшовицької національної політики в цілому і коренізації, як її історичної складової, були значущими як для національно-державної історії СРСР, так і для етногенезу більшості народів. Ю.Шевчук вживає терміни "радянізація" і "денаціоналізація" як синонімічні, і з цим, з певними застереженнями, можна погодитися. Перспективи національного розвитку зводилися

більшовицькою теорією національного питання до невідворотного злиття націй на етапі переходу до комунізму у всесвітньому масштабі.

Однією з найбільш гострих стала проблема державної мовної політики. Протягом 1919 – 1929 рр. національна політика більшовиків стосовно України виключала принцип державної мови як такий. Обидві Конституції УСРР (1919 і 1929 рр.) не знали дефініції “державна мова”.* Мови всіх народів проголошувалися рівноправними, а громадяни отримували право вільно користуватися рідною мовою в усіх царинах суспільного життя. Згідно з постановою ВУЦВК і Раднаркому УСРР “Про заходи забезпечення рівноправності мов та про сприяння розвитку української мови” (1.08.1923 р.) українська набула статусу однієї з двох найпоширеніших мов у республіці і мови діловодства та зносин на її теренах. Політико-правове поле, яке забезпечувало функціонування коренізації в Україні, весь час змінювалося. Впродовж її внаслідок досить жорсткої політичної боротьби вона розвивалася поза запровадженням у юридичну практику такої категорії, як державна мова. Уникнення цього кроку було вирішальною перемогою більшовицької доктрини, яка вважала застосування принципу надання певній мові статусу державної проявом національного гноблення.

Мовну ситуацію на Україні пропонувалося вирішувати в напрямку збалансування представництва мов у державних і освітньо-культурних установах відповідно до ваги етнічних груп. ВУЦВК і Раднарком УСРР ухвалили вважати українську мовою переважною для офіційних зносин з огляду на чисельну перевагу населення, яке розмовляє українською мовою.

6 липня 1927 р. ВУЦВК і РНК УСРР ухвалили постанову “Про забезпечення рівноправності мов та про сприяння розвитку української культури”²⁷. Постанова скасувала попередні (починаючи з 1919 р.)

* Нагадаємо, що практика вирішення національного питання на теренах СРСР не була уніфікованою. Конституція Азербайджану (1935 р.) надала статусу державної мови тюркській мові, Вірменії (1927 р.) – вірменській. Основний закон Туркменської РР (1927 р.) надав статусу державної мови туркменській і російській. Згідно з Конституцією Білоруської РСР (1927 р.) встановлювалася повна рівноправність білоруської, єврейської, російської й польської мов. У Таджикиській РСР (1931 р.) переважною мовою діловодства проголошувалася таджицька. Не існувало терміну “державна мова” й у Конституції Узбецької РСР (1927 р.). Після 1936 р. Термін “державна мова” зберігся лише в конституціях закавказьких республік. – Див.: *Чехович В.А.* Державно-правові питання українізації в 20-х роках // *Держава і українська інтелігенція (деякі проблеми взаємовідносин у 20-х – на початку 30-х рр.)*. – Препринт №5 (17). – К., АН УРСР, Інститут історії, 1990. – С.3 – 25.

законодавчі акти, які супроводжували українізацію, і кодифікувало законодавство в справі останньої. Його основу склали норми законодавчих актів 1923 – 1925 рр. Названа постанова і розроблені на її основі відомчі інструкції закріпили переваги української мови як мови офіційних зносин, суспільного і культурного життя країни, проте й гарантували дотримання прав національних меншин у мовній сфері.

Опосередковано постанова констатувала суттєвий опір українізації в різних соціальних верствах, встановивши кримінальну відповідальність за порушення правил (8 розділ) і дозволивши адміністративні стягнення (звільнення без вихідної допомоги і попередження) за недбале ставлення до дотримання радянського законодавства в галузі мовної політики і негативне ставлення до українізації.

Політичні суперечки навколо проблем мовної політики відобразили неспроможність верхівки КП до адекватного теоретичного опрацювання надзвичайно складної ситуації в Україні, їхню відірваність від реальних проблем країни. Так звані “теорія боротьби двох культур” (Д. Лебедь) і “теорія культури міста і села” (Г. Зінов`єв) вихолощували реальний зміст міжетнічних відносин. Вони виникли внаслідок ототожнення мовної асиміляції з асиміляцією як такою. Теза про суперечності між російськими містами і українським селом була надуманою і актуальною лише в обставинах невідповідних, протиприродних, спотворених політикою воєнного комунізму відносинах товарообміну і культурного спілкування між містом і селом, як структурами господарського організму країни. Межа конфліктності в Україні проходила не поміж етносами та їхніми ментальностями, а в сфері соціально-економічних відносин, протилежності економічних і політичних інтересів різних груп населення, які, не зважаючи на повалення станової системи, у вигляді рудиментів сталих соціальних форм співжиття залишалися в республіці протягом усього непу. Найважливішим чинником такого роду суперечностей стало земельне питання, вірніше, спроби його вирішення більшовицьким урядом в умовах критичного малоземелля низки регіонів. Переселенська кампанія додала хронічній соціальній кризі етнічного виміру, що перетворило її на одну з найслабших ланок у системі соціально-економічних заходів тогочасного уряду.

Що ж до сфери етнокультурних взаємин, то причини проблематичного просування етнокультурних заходів більшовиків слід шукати в іншій площині. Особливості запровадження коренізації у Україні на досліджуваному етапі були наперед визначені особливостями попереднього етапу розвитку культур її народів. Українська мова так само, як і мови етнічних меншин, до 1917 р. штучно витискала з сфери суспільно-політичного і державного життя. Наслідком цього

стала деформація національних мов, відсутність цілих лексичних шарів, які обслуговували ті сфери життя, в яких ці мови не використовувалися. Найбільш прикрими наслідки уніфікації мовної політики були в середовищі етнічних громад, оскільки значна їхня частка послуговувалася безписемними мовами.

Мови народів України, за винятком росіян, були мовами традиційного культурного середовища, побуту, релігії та релігійної освіти, тонкого шару національно-демократичного руху (література, публіцистика тощо). Ці обставини визначили досить убогі лексичні арсенали національних мов, величезну кількість архаїзмів. Найбільшою ж перешкодою до введення цих мов у практику повсякденного адміністративного, суспільного і культурного споживання стало існування значної кількості діалектів (за винятком хіба що польської) і відсутності єдиної літературної мови, яка б відповідала культурним прагненням етнічних громад. Величезні проблеми виникли при намаганні більшовиків надшвидкими темпами вивести ці мови на рівень державного спілкування, середньої та вищої освіти. Проблема тим більш ускладнювалася, що культурна політика уряду водночас спрямовувалася на витіснення національних мов з їх природних ніш функціонування, перш за все це стосувалося духовного життя релігійних громад і релігійної освіти.

Вирішальним фактором поступової відмови від багатомовності стала непересічна поліетнічність СРСР, яка вкрай ускладнювала запровадження національних мов у повсякденне державне життя. СРСР (як і більшості країн світу, в яких переважали тенденції систематичної і всеосяжної етнокультурної асиміляції населення) було притаманне культивування лінгвістичної і культурної стандартизації. Ця обставина визначила значний розмах асиміляційних процесів у СРСР у цілому та УСРР, зокрема, навіть під час коренізації. Це переважно була асиміляція мовна. Такі ж форми асиміляції національних меншин як культурна, структурна, за допомогою шлюбних зв'язків з представниками корінної нації, шляхом зміни ідентичності етносу, копіювання поведінки, запозичення світогляду пануючої нації, суспільної асиміляції тощо залишалися як поза увагою урядових структур, так і науковців. Але саме вони визначали етнокультурне обличчя етносу і становили реальну основу етнічного розчинення.

Підсумовуючи сказане вище, слід зазначити, що період 20 – середини 30-х рр. залишається одним з найбільш складних для аналізу і типологізації соціально-економічних, суспільно-політичних та етнокультурних процесів в середовищі етнічних громад України. Глибоко вкорінена в свідомість істориків радянська історико-методологічна

матриця обумовлює підсвідоме прагнення до створення історичних схем і концепцій, які б чітко визначали причинно-наслідкові зв'язки між теорією і практикою більшовизму та реальним життям суспільства. Це знаходить свій прояв у тиражуванні національно-демократичної матриці, яка, власне, є дзеркальним відображенням радянської історичної доктрини. Такий підхід позбавлений раціональності. На перешкоді створення завершених історичних схем постає проблема парадоксальності історичного процесу 20 – першої половини 30-х років (Авт.). Партиїно-радянська господарська, державницька і культурницька практика зображалася тогочасними функціонерами як чітка, теоретично бездоганна і системна стратегія формаційних перетворень, насправді ж усі складові внутрішньої політики більшовиків в епоху непу були суцільним політичним маневруванням при наростаючому зміцненні партійного контролю і захопленні “командних висот” в усіх галузях життєдіяльності суспільства.

Апеляція до цінностей сучасної західної цивілізації при вивченні явищ нової історії України в складі СРСР не коректна з наукового погляду. Дослідники досить часто забувають, що в нинішньому своєму вигляді більшість західних демократій існує порівняно недовго, лише з 60-х років ХХ ст. Серед них є й такі (Німеччина, Італія, Іспанія), які в досліджуваній історичний період мали класичні тоталітарні режими і становили загрозу світовій цивілізації. До того ж визначальний вплив на сучасну конфігурацію західних демократичних інституцій справив сам факт існування СРСР та ідеологічна боротьба, що його супроводжувала.

Цілком слушною видається думка В.Євтуха про те, що “... жодні закони чи етнополітика держави, якою б ідеальною вона не була, не вирішать проблем етнічних меншин, якщо останні не будуть мобілізувати свої внутрішні ресурси... етнічна меншина функціонуватиме як цілісний структурний елемент поліетнічного суспільства, особливо у плані свого відтворення, лише тоді, коли будуть наявні відповідний кількісний склад, відповідна поселенська структура, демографічна ситуація, бажання зберегти свою самобутність тощо, тобто ознаки, які не завжди визначаються державною політикою, й котрі у зарубіжній етносоціології дістали назву “конституційна наповненість структури етнічної меншини”.²⁸ З огляду на останнє, визначення специфічних ознак етнополітичного розвитку етнічних громад України та зміни їхньої конфігурації під впливом системних заходів радянського уряду вимагає подальшого вивчення.

Не пропонуючи принципів новачій стосовно періодизації історії етнічних меншин 20-х – першої половини 30-х рр., ми бачимо своє

завдання у зміні акцентів висвітлення етнічної історії на цьому етапі. В основу громадянської історії цього часу лягла концепція історії партії, закладена “Кратним курсом истории ВКП(б)”. Зважаючи на рівень партійного впливу на розвиток історичного процесу, не варто відхилятися від розгляду найважливіших подій і процесів тогочасного суспільно-політичного життя, але треба внести суттєві корективи у характер висвітлення подій і явищ, основою якого має бути висвітлення не історії діяльності партії по тих чи інших напрямках життя суспільства, а викликані нею зміни в господарському житті, ідеології, культурі, повсякденності, побуті етнічних меншин та, власне, життя народу України як таке.

-
- ¹ Алексеева Г.Д. Историческая наука в России. Идеология. Политика (60 – 80-е годы XX века). – М.: Ин-т Российской истории РАН, 2003. – С. 66.
 - ² “Українізація” 1920 – 30-х років: Передумови, здобутки, уроки / В.М.Даниленко, Я.В.Верменич, П.М.Бондарчук та ін.; В.А.Смолій (відп. ред.); НАН України. Ін-т історії України. – К., 2003. – С.19.
 - ³ *Етнос. Нація. Держава: Україна в контексті світового етнодержавницького досвіду: [Монографія]* / Ю.І. Римаренко, М.М. Вівчарик, О.В. Картунов, І.О. Кресіна та ін; За заг. ред. Ю.І. Римаренка. – К.: Ін-т держави і права НАН України, 2000. – С.4.
 - ⁴ Етнополітичний розвиток України: досвід, проблеми, перспективи / Ю.Шаповал, І.Курас, Л.Нагорна та ін.; НАН України, Інститут національних відносин і політології. – К., 1997. – С.50.
 - ⁵ *Степико М.Т.* Філософсько-методологічний аналіз становлення та буття етнонаціональних спільнот.: Дис... д-ра. філос. наук. – К.: Інститут філософії ім. Г.С.Сковороди НАНУ, 1998. - Арк. 9.
 - ⁶ *Орлянський В.С.* Євреї України в 20-ті – 30-ті роки ХХ сторіччя: соціально-політичний аспект. – Запоріжжя: ЗДТУ, 2000. – С.174.
 - ⁷ *Философский энциклопедический словарь* / Редкол: С.С. Аверинцев и др. – 2-е изд. – М.: Сов. Энциклопедия, 1989. – С. 661.
 - ⁸ *Надолинний П.І.* Етнонаціональний фактор адміністративної реформи в Україні: проблеми теорії, методології, практики. – К., 1998. – С.83.
 - ⁹ Там само. - С.92.
 - ¹⁰ Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність. – К.: Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2001. – С.87.
 - ¹¹ *Рафальський О.* Поняття “національна меншина” в етнополітичному дослідженні // Наукові записки / Збірник. – К.: ІПіЕНД, 1999. – Вип.8. – К., 1999. – С.178.
 - ¹² Україна і Росія в історичній ретроспективі. Нариси в 3-х томах: Том 2. Радянський проект для України. – К.: Наукова думка, 2004. – С.105.

-
- ¹³ Алексеева Г.Д. Историческая наука в России... - С.290.
- ¹⁴ Кульчицкий С. Историчні передумови переростання перебудови в національну революцію (1989 – 1991 рр.) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – Вип.5. – К., 2001. – С.346.
- ¹⁵ Там само. – С.334.
- ¹⁶ Квірінг Э. Национальные моменты (К XII съезду партии – в порядке обсуждения) // Избранные речи и статьи. – К.: Политиздат Украины, 1988. – С.103 – 106.
- ¹⁷ Надолішній П.І. Етнонаціональний фактор адміністративної реформи в Україні: проблеми теорії, методології, практики. – К., 1998. – С.90.
- ¹⁸ Вдовин А.И. Национальная политика 30-х годов: (об исторических корнях кризиса межнациональных отношений в СССР) // Вестник Московского ун-та. Серия 8: История. – 1992. - №4. – С.33.
- ¹⁹ Новохатько Л. М. Соціально-економічні і культурні процеси в Україні у контексті національної політики радянської держави (20-ті — середина 30-х рр. XX ст.): Дис... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Київський у-т ім. Т.Шевченка. – К,1999. – Арк.71.
- ²⁰ Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність. – К.: Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2001. – С.84, 100.
- ²¹ Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-селянського Уряду України. – 1927. – Ч.63 – 65.
- ²² Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-селянського Уряду України. – 1927. – Ч.63 – 65. - С.89.
- ²³ Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-селянського Уряду України. – 1927. – Ч.56 – 57. – Від.І. - С.1089.
- ²⁴ Павленко В. Українсько-болгарські взаємини 1918 – 1939 рр. – К.: Інститут історії України НАН України, 1995. - С.101.
- ²⁵ Павленко В. Українсько-болгарські взаємини 1918 – 1939 рр. – К.: Інститут історії України НАН України, 1995. - С.133.
- ²⁶ Там само.
- ²⁷ Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-селянського Уряду України. – 1927. – Ч.34. – Від.І.
- ²⁸ Етнополітичний розвиток України... – С.78.